



10 Sepitema 2018

To'o konga lalahi

Na'e kei 'ihe 'avalisi angamaheni 'ae tahi 'oseni Pasifiki lolotonga 'a 'Aokosi, Koe ngaahi faka'ilonga 'ihe 'atimosifia moe 'oseni 'oku kamata pe ke ma'u 'ae ngaahi faka'ilonga 'oe fa'ahi ta'u El Niño. 'Oku fenapasi 'eni moe ngaahi fakafuofua mei he ngaahi me'afua fakamamani lahi 'aia 'e fai e maliu kihe fa'ahi ta'u El Niño 'i he mahina 'e tolu ka hoko. Koe fakafuofua 'oku 'i he 62% 'ae faingamalie ke hoko 'i Sepitema ki Novema 2018. 'Oku 'i he 78% 'ae faingamalie ka hoko 'ae El Niño pea a'u ki hono malohi 'i he vaha'a taimi Ma'asi ki Me 2019.

Ko e ha 'a e El Niño?

Ko e El Niño ko e fa'ahi ta'u 'oku nga'unu ai 'a e konga tahi mafana 'oku anga maheni ke toka ma'u pe ki he tokelau 'o Aositelelia 'o kolosi he Pasifiki 'o a'u ki 'Amelika Tonga. Ko e nga'unu 'a e konga tahi 'oku ne hiki'i hake ai e mafana e tahi 'i he Pasiki 'o lahi hake 'i he mafana angamaheni pea hoko ai e ngaahi liliu kihe natula angamaheni e 'ea 'i he ngaahi feitu'u lahi kau ai 'a Tonga ni. Ko e El Niño 'oku hoko fakanatula pe pea meimei ke hoko 'i he ta'u 3 ki he 7 kotoa pe.

Ko e uesia 'e he *El Niño* e 'ea 'o Tonga ni

Ko e fa'ahi ta'u El Niño 'oku fa'a a'u pe hono loloa ia ki he ta'u 'e taha neongo 'oku lava pe ke nounou ange ai pe toe loloa ange ai. Ko e ngaahi uesia ki Tonga 'oku kau ai e mokomoko ange 'a e taimi po'uli, si'isi'i ange 'a e 'uha 'i he fa'ahi ta'u 'uha pea lahi ange mo e faingamalie ke

uesia 'a Tonga ha saikolone fakatalopiki 'i he fa'ahi ta'u Afaa. 'Oku 'avalisi ki he saikolone 'e 1 te ne uesia 'a Tonga 'i he ta'u ka 'oku 'unu hange 'a e fika ko'eni 'o ofi 'i he 2 'i he fa'ahi ta'u El Niño.

La'ala'aa (pakuka pe si'i 'ae 'uha 'i he 'avalisi pe angamaheni).

'Oku lahi 'ae ngaahi faka'uhinga 'oe fo'i lea ko'eni koe drought pe koe la'ala'aa pe koe pakukaa he ngaahi faka'uhinga 'e ni'ihi. Ka koe 'uhinga 'oku ngaue'aki heni ki he fo'i taimi 'oku fu'u si'isi'i ai 'ae hauhau e kelekele pea moe ngaahi ma'u'anga vai 'i he anga maheni 'aia 'oku anga kiai 'ae kakai 'i he sosaieti. Koe fakalea 'e taha koe tu'unga 'oku fu'u ma'ulalo ai 'ae 'uha 'o tupu ai 'ae si'i 'ae ma'u'anga vai ke fakalato 'ae ngaahi fiema'u 'ae tangata.

Ko e tu'unga lolotonga 'oe la'ala'a.

Ko Niuafou mo Vava'u 'oku na lolotonga fe'ao mai moe si'i ange 'ae 'uha 'i he 'avalisi angamaheni fakatatau ki he lahi 'oe 'uha kuo tanaki. Na'e ofi 'aupito 'i he 'avalisi 'ae 'uha na'e tanaki 'i 'Aokosi 'i Niuafou ka na'e ma'ulalo 'i he 'avalisi 'ae 'uha 'i he ngaahi mahina ki mu'a talu mei Sune. Na'e ma'ulalo 'aupito 'ae 'uha 'i he 'avalisi i Vava'u lolotonga 'a 'Aokosi. Ko Niuatoputapu 'oku 'asi mai pe 'oku si'i 'ae 'uha 'i he 'avalisi talu mei Sune 2018 pea 'oku tatau pe ki Ha'apai mo Tongatapu koe'uhi he na'e ma'ulalo 'ae 'uha 'i he 'avalisi 'i he mahina kuo 'osi.

Ko e ngaahi *El Niño* he kuo hili

Koe la'ala'a malohi mo fakatupu honge vai taha kuo lekooti 'i Tonga ni na'e hoko ia 'ihe faha'i ta'u *El Niño*. 'i he ongo *El Niño* ne tō 'i he ta'u 1982/1983 mo e 1997/1998 ne 'au ki ha tu'unga ne iku fetuku vai mei Tongatapu ki Ha'apai pea nounou foki mo e me'atokoni ko e lahi e la'ala'aa. Pea ko e Saikolone maumau lahi ko ia ko 'Aisake (Kalasi 4) 'i he 1982 pea mo Ron (Kalasi 5, ko e malohi taha ia ke kolosi hotau potu tahi) he 1997 ne na hoko loua 'i he ta'u El Niño. Koe la'ala'a fakatupu honge vai na'e to 'i he 2015-2016 na'a ne uesia lahi ai 'ae ngoue moe ngaahi sekitoa tu'ulavea ngofua 'i he fonua ni pea na'e fe'unga moe afaa e 5 na'a ne uesia

mai 'ae 'otu Tonga ni.

Ko e ngaahi me'a leva ke fakahoko he mahina 'e 3 ka hoko mai

Ki he kakai kotoa mei Tongatapu ki he ongo Niua, 'oku totonu ke fai e tokanga ki hono ngaue'aki 'oe vai telia na'a hoko ha nounou pe honge vai 'i he ngaahi mahina ka hoko.

Ke kamata leva ke fai ha tokateu pea fakakau e El Niño moe la'ala'a 'oku 'amanaki hoko he mahina e 3 ka hoko mai he ngaahi palani ngaue kotoa pe tau tefito ki he ngaahi Sekitoa tu'u lavea ngofua ki he feliuliuaki 'a e 'uha mo e saikolone hange ko e Ngoue & Toutai (Malu 'a e Me'atokoni), Mo'ui, Vai mo e Takimamata.

'Oku 'oatu foki mo e fale'i ki he kakai e Fonua kenau fengau'e'aki vaofi mo e ngaahi fa'unga pule hange ko e Potungau'e Ngoue ki ha ngaahi fale'i fekau'aki mo e ngaahi ngaue ke fakahoko ke fakasi'isi'i 'a e tu'u lavea ngofua ki ha uesia 'e hoko 'aia koe la'ala'a tupu meihe fa'ahi ta'u El Niño 'e ala hoko mai.

Pea ke hokohoko atu pe e muimui'i he kakai e Fonua 'a e ngaahi fakatokanga El Niño kotoa pe 'oku tuku atu. Ko e fakamatala hoko 'e tukuatu ia he konga kimu'a pe 'o Sepitema 2018.

Ki ha to e fakaikiiki

Ki ha to e fakaikiiki, kataki fetu'utaki ki he Va'a Fakamatala'ea 'o e Vakai Matangi a Tonga, Ma'u'anga Ivi, Ma'u'anga Fakamatala, Fakatamaki Fakanatula, 'Atakai, Feliuliuaki 'o e 'Ea, Ongoongo mo e Fetu'utaki, P.O. Box 1380, Level 2, O.G Sanft Building, Nuku'alofa, he Telefoni ko e 35 355 pe 'imeili ki he metstaff@met.gov.to pe vakai kihe uepisaiti www.met.gov.to

NGATA'ANGA

Tukuatu mei he: *Potungaue Vakai Matangi a Tonga, Ma'u'anga Ivi, Ma'u'anga Fakamatala, Fakatamaki Fakanatula, 'Atakai, Feliuliuaki 'o e 'Ea, Ongoongo mo e Fetu'utaki, P.O. Box 1380, Level 2, O.G Sanft Building, Nuku'alofa, Tonga. Tel: (676) 28170 Fax: (676) 24861;Email : enquiries@mic.gov.to*

Websites : www.tongaportal.gov.to